

SOÓS ISTVÁN

A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között*

Előadásunkban részben a magyar történettudomány korábbi eredményeire, részben levéltári kutatásainkra alapozva próbáljuk felvázolni, miképpen alakult Bécs és a magyar rendek kapcsolata, különös figyelmet fordítva a Habsburg-udvarnak arra a magyarországi politikájára, melyet a napóleoni háború lezárását követően Ausztria megnövekedett európai nagyhatalmi státusza is döntően meghatározott.

A Habsburgok közép-európai nagyhatalma és Magyarország, valamint a bécsi udvar és a magyar rendek 1812–1825 közötti kapcsolatrendszerének vizsgálatában Horváth Mihály és Ballagi Géza összefoglalásai, valamint Domanovszky Sándornak a Habsburg-udvar 1812–1813. évi politikáját bemutató elemzése óta a kutatás lényegében nem haladt előre. Az úgynevezett országgyűlés nélküli periódus vizsgálatára alap kutatások hiányában a Habsburg Birodalom történetéről készült nagyobb szintézisek sem fordítottak ez idáig kellő figyelmet.

Horváth Mihály a Habsburg-udvar abszolutista politikájának a kiteljesedését, illetve elmélyülését látta az országgyűlés nélküli időszak történetét feldolgozó szintéziseiben. Ballagi Géza, lényegében Horváth Mihály kutatásaira támaszkodva, főleg a magyar kancellária iratanyagából általa elsőként felhasznált forrásokat bevonva, hasonlóan „sötét” színekkel festette le a rendeleti kormányzás közel másfél évtizedét, és nemzeti elfogultságtól vezetve azt a magyar történelem szomorú periódusaként, politikai értelemben pedig a tespedés korszakaként jellemezte. Szekfű Gyula szintén „nemzeti alapra” helyezkedve vizsgálta magyar történelmi összefoglalásában az időszakot és I. Ferenc, általa retrográdnak, elkésettnek, indokolatlannak és alacsony színvonalúnak tartott abszolutista politikájából kiindulva értékelte mindössze alig három és fél oldalon a tizenhárom esztendő. Negatívan ítélte meg mind a kormányzat törvénytelen intézkedéseit, mind pedig a rendek sokszor szolgálatkész és királyhű magatartását. Pozitívnak látta viszont a vármegyéknek az udvar és abszolutista politikájával szembeni magatartását, különösen a rendi alkotmány védelmezésében, elsősorban az 1821–1823. évi vármegyei mozgalom idején, mellyel szerinte a vármegyék mintegy megszegényítették az „abszolutisztikus kísérleteket”.

* A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében 2005. márc. 29-én tartott előadás szerkesztett változata.

Domanovszky Sándor József nádorról írott monográfiájában lényegében Szekfű álláspontjához kapcsolódva szintén retrográdnak, a magyar nemzeti fejlődést visszatartó, akadályozó „keserves cezúra”-ként ítélte meg a bécsi abszolutista kormányzás 13 esztendejét. Álláspontja szerint a rendeleti kormányzás „egy 22 éves föllendülési és nagyszabású tervek és elgondolások alapján dolgozó korszak további építőmunkáját szakította meg”.

A Magyarország 1790–1848 közötti időszakát feldolgozó szintézisben Vörös Károly lényegében Horváth és Ballagi eredményeit foglalta össze, ugyanakkor önkritikusan rámutatott arra, hogy a tárgyalt periódus történetét a „kutatás még nem tárta fel”. Egyúttal jelezte az időszak történetének új kutatási irányát is, melynek keretében az egyik legfontosabb feladatnak annak vizsgálatát tartotta: miként lehetne meghatározni a bécsi udvar és a rendek közötti ellentétek alakulásának, éleződésének és enyhülésének egyes fázisait. A rendszerváltás óta eltelt időben megjelent, a korszak történetét tárgyzó összefoglalások, egyetemi tankönyvek Vörös Károlynak a javaslatait mintegy figyelmen kívül hagyva, többnyire lényegében a magyar történetírás korábbi megállapításaira hagyatkoztak, legfeljebb árnyaltabban értékelték az időszakunkban kiéleződött Habsburg–magyar viszonyt.

Ismételten felvetődik tehát a kérdés: miért nem szentelt komolyabb figyelmet a magyar historiográfia ennek a periódusnak, illetve politikai, társadalmi és gazdasági eseményeinek? Ennek talán a diéta nélküli kormányzás az oka? Feltehetően nem, hiszen ez a 13 esztendő nem az egyetlen országgyűlés nélküli időszak Magyarország történelmében. Ismert tény, hogy például III. Károly 29 éves regnálása alatt is mindössze háromszor, Mária Terézia 40 esztendeig tartó uralkodása idején pedig szintén három alkalommal hívták össze az országgyűlést, majd 1765-től 1780-ig egyszer sem. II. József pedig eleve kizárta annak lehetőségét, hogy a rendekkel együtt kormányozza az országot. Vagy talán, mert nem történtek olyan jelentős horderejű, a Magyar Királyság politikai, társadalmi és gazdasági életét döntően befolyásoló vagy meghatározó események, mint amilyenek II. Lipót és I. Ferenc regnálásának 22 évében (1812-ig)? Vagy, mert a rendeleti kormányzása idején, Mária Terézia uralkodásának utolsó 15 éve alatt kiadott rendeletekhez képest (köztük az úrbérrendelet és a tanügyi rendelet) az 1812 és 1825 között a bécsi udvar által kiadott rendeletek nem hoztak komolyabb változásokat a Magyar Királyság és népeinek életében? Vagy, mert éppen az abszolutisztikus intézkedések következtében kialakult, Ballagi által „politikai tespedés”-nek, politikai állóvíznek nevezett periódust nem találták oly izgalmasnak, hogy érdemes lett volna azt alaposabban vizsgálni?

Megannyi kérdés, melyekre nem tudunk pontos választ adni. Ha mégis kísérletet teszünk rá, akkor summázva azt a nem egyértelmű feleletet adhatjuk: valószínűleg a „politikai tespedés” miatt. Azaz a magyar történetírás prominens képviselői szerint 1812 és 1825 között nem történt olyan, a Magyar Királyság politikai életét, közigazgatását, társadalmát és gazdaságát jelentős mértékben átalakító, vagy az ország fejlődésében meghatározó változás, amely különösebb figyelmet érdemelt volna.

Márpedig a 13 esztendő több szempont miatt is megérdemli a kutatást. Mindenekelőtt fel kell hívni a figyelmet arra, amit az 1790 és 1848 közötti, hagyományosan kijelölt magyar történelmi korszak legújabb kutatásai is igazoltak, hogy tudniillik 1812 nem tekinthető valamiféle korszakhatárnak. A rendeleti úton történő kormányzás időszakának kezdete, megkockáztatjuk, éppen úgy nem egy régi periódus vége, vagy egy új kezdete, mint ahogyan nem volt az 1765 sem. A Magyar Királyság országgyűlés nélkül eltelt 13 esztendeje nem alkot különálló egységet, hanem szervesen illeszkedik abba a folyamatba, amely 1790-nel vette kezdetét és mind politikai célkitűzéseit, harcait, küzdelmeit tekintve először az 1825–1827-es országgyűléssel, majd pedig közvetlen politikai-társadalmi-gazdasági, s nem utolsósorban kulturális céljait illetően 1830-ban, a reformkor megindulásával új, intenzív szakaszába érkezett.

Fel kell hívnunk a figyelmet egyidejűleg arra a tényre is, hogy ebben az időszakban válik érett generációvá az a nemzedék, mely 1790-ben lépett a magyar politikai élet színpadára és 1812-ig alakította, befolyásolta a magyar történelem sorsának alakulását. Alátámasztja véleményünket Domanovszky Sándornak az a megállapítása is, mely szerint: „Igazságtalanság [...] a kor embereivel szemben, ha ezt az időszakot nem számítjuk a nagy magyar reformhoz. Ha 13 év múlva új emberek a régiekkel s az akkori küzdelmekkel nem is érezték a közvetlen kapcsolatot, nem feledkezhetünk meg arról, hogy Felsőbüki Nagy Pál és Desseffy József gróf még akkor szereztek első, keserves tapasztalataikat.”

Nagyobb figyelmet érdemel az időszak azért is, mivel a rendeleti kormányzás nagyobb ellenállásra ösztönözte a nemességet, és jóllehet a rendeknek az udvarral szembeni mozgásteret meglehetősen leszűkült, és ellenállása a vis inertiae fegyveréhez folyamodva jobbára a rendi alkotmány védelmében merült ki. Ennek kapcsán a rendek nem mulasztották el egyetlen alkalommal sem figyelmeztetni az uralkodót és különösen a bécsi udvart arra, hogy az általa kibocsátott rendeletek többsége, különös tekintettel az újoncállítást, az adók kivetését, a forgalomban lévő pénz drasztikus leértékelését, a só árának többszöri emelését szabályozó, valamint a vármegyei közigazgatás átalakítását célzó királyi pátensek, törvénytelenek.

Megérdemli a periódus az elmélyültebb kutatást abból a szempontból is, hogy a napóleoni háborúk utolsó szakaszában, majd a háborúk befejezését követően a Habsburg Birodalom gazdasági helyzete súlyosbodott, 1817-ben pedig az egész Európát érintő gazdasági válság hatására még inkább romlott. A hatalmas államadósság csökkentésére kényszerült kormányzat az adók fokozatos emelésével, új adónemek kivetésével, továbbá a forgalomban lévő pénz újabb drasztikus leértékelésével, illetve a pénz fokozatos stabilizálásával próbált úrrá lenni a több éven át húzódozó krízisen. Mindez azonban a birodalomban élt népek anyagi helyzetének erőteljes romlását idézte elő: a devalvációs politika eredményeként, a papírpénz elértektelenítése és ezzel egyidejűleg az árak folyamatos emelkedése elsősorban a társadalom közép- és alsó rétegeinek életminőségét rontotta le. A napóleoni háborúk gabonakonjunktúrája idején nagyobb pénzüsségeket felhalmozó középrétegek a devalvációs politika következtében jelentős anyagi

veszteségeket szenvedtek el. A nemesség alsóbb rétegeiben a kedvezőtlen pénzügyi helyzet még erőteljesebben érezte hatását, ami az 1810-es évek második felétől kezdve szembetűnő elszegényedésüket, illetve a parasztság soraiba történő lesüllyedésüket eredményezte. A parasztságot még negatívabban érintette a kormányzat gazdaságpolitikája, különös tekintettel az adók növelésére. A jobbagység nehéz gazdasági helyzetét és életminőségének romlását fokozták az 1813–1818 között ismétlődő szélsőséges időjárási anomáliák (rendkívül hideg és hosszan tartó telek és forró nyarak), amelyek nyomán szinte minden évben árvi-zek, szárazságok pusztítottak, nagyobb területek váltak mezőgazdasági művelésre alkalmatlanná. Az ország számos vidékén – különösen az észak-északkeleti térségekben – éhínségek, járványok (például pestis) tizedelték a lakosságot, elsősorban az alsóbb néprétegeket.

Az előadásunk bevezetésében felvetett, kutatásra ösztönző problémák talán felkeltették annyira a téma iránt érdeklődők figyelmét, hogy a továbbiakban konkrétan is megvizsgálhassuk: miként alakult a kormányzat és a rendek változó intenzitású és tartalmú kapcsolata, egymáshoz való viszonya 1812 és 1825 között.

Miután az 1811–1812. évi országgyűlés utolsó fázisában alapvető ellentét alakult ki a kormány és a rendek között két jelentősebb kérdésben, nevezetesen a folyó kamatfizetés és a papírpénzadósság visszafizetésének módjában, valamint a hitelnek a következő országgyűlésig lehetséges fölmondását illetően, a magyar királyi kancellária és József nádor minden erőfeszítése ellenére, a rendek a fenti tárgyakban elutasították az udvar álláspontját, 1812. május 20-án be-rekesztették a tárgyalásokat.

Az országgyűlés mindössze öt törvénycikket alkotott, melyek közül a subsidiumról, azaz a hadiadó megajánlásáról szóló volt a legfontosabb. A nádor, miután a törvényeket felküldte felséges bátyjához szentesítésre, még egyszer megpróbálkozott öt rávenni arra, hogy a rendek kívánságait teljesítse, de mindhiába. Május 30-án lezajlott a diéta záróülése, melyet a nádor helyett Antal főherceg, mint királyi biztos rekesztett be. Beszédében lelkükre kötötte a rendeknek: „mí-dőn hazatérnek, tegyenek nyilvános tanúságot a legmagasabb királyi kegyről, és magyarázzák meg, hogy a törvények, a szabadságok, a kiváltságok és a haza alkotmánya, valamint az egyének biztonsága csak akkor állhatnak meg, ha a legjobb királlyal és atyával, aminek Őfelsége mindig bizonyult, egyek”. Antal főherceg némi cinizmust sem nélkülöző álláspontjával szemben József nádor, néhány főrend az ősi magyar rendi alkotmány mellett tett hitet, utalva arra, hogy a rendek nem voltak képesek I. Ferencnek olyannyira segítségére lenni a lefolytatott vitákban, mint amennyire szerettek volna. A vitákra egyébként is csak alkotmányos aggodalmaik miatt kényszerültek.

Az országgyűlés eredményeit, illetve sikertelenségét összegezve Anton Springer Ausztria történetéről írott művében a rendek helyzetét a következő szavakkal jellemezte: „A magyar országgyűlésnek sem lehet a szemére vetni, hogy az ellenállást a végsőig vitte és nem volt hajlandó önként meghajolni. Nem a fennálló, részben elavult vagy valamely ésszerű alkotmány között kellett választania,

hanem a törvény uralma vagy a kabineti parancsok kormánya között. A magyarokat nem vonzhatta, hogy a többi tartományokhoz hasonlóan őket is akaratt nélküli lényekként kezeljék. Inkább hosszú időre lemondtak az országgyűlés tevékenységéről, csak hogy megőrizték a jogot és tiltakozva várjanak addig, míg azt jobb időkből újra helyreállíthatják. Ezzel érdemeket szereztek maguknak a haza körül.”

A 19. század második felében élt osztrák történetírónak a rendekről kifejtett véleménye részben helytálló, amennyiben az udvarral szembeni ellenállásukat a maguk szempontjából pozitívan ítélte meg, ugyanakkor téves az a beállítása, miszerint a rendek lemondtak volna a korábban törvényekben (1715:14., 1723:7. és 1791:13.) is garantált országgyűlés tartásáról. Éppen ellenkezőleg: a rendek a diéta nélküli időszakban egyetlen percre sem adták fel, hogy követeljék országgyűlésnek, mint az országos jelentőségű ügyek és a törvényhozás legfelsőbb fórumának összehívását. Hasonlóképpen folyamatosan ragaszkodtak ahhoz a szintén törvényekben rögzített (1741:8. és 1791:12.) jogukhoz, hogy az ország törvényeinek alkotása, eltörlése vagy értelmezése az országgyűlésen törvényesen egybegyűlt országos karokat és rendeket és a megkoronázott királyt közösen illeti meg. Az említett törvényekben kötelezték ugyanakkor az uralkodót arra is, hogy kizárólag az ország törvényei szerint kormányozhat, „rendeletekkel vagy úgynevezett pátensekkel” pedig sohasem, kivéve azokat az eseteket, „midőn a törvénnyel egyébként megegyező dolgokban, a kellő eredménnyel való kihirdetés egyedül ezen az úton lenne eszközölhető”.

Az 1811–1812. évi országgyűlés bezárásával mind a bécsi udvar, mind a magyarországi rendek számára világossá vált, hogy az országgyűléseken fokozatosan kiéleződő konfliktusok következtében, az 1790 óta tartó, több mint két évtizedes „együttműködés”, legalábbis a korábbi formájában nem folytatható tovább. 1812 után az udvar és a rendek úgy érezték, nincs már szükség a másik fél számára tett korábbi engedményekre. Bécs szükségtelennek látta az országgyűlés időszakos összehívását, melynek tevékenységében saját politikáját akadályozó erőt látott, jöllehet erre több törvény is kötelezte. A kormányzat ezzel mintegy kizárta a rendeket az ország irányításából, melyek erre való reagálásként megtagadták, hogy hozzájárulásukat adják a kormánynak magyar alkotmányt és törvényeket sértő intézkedéseikhez, különös tekintettel a pénzügyekre, az adópolitikára és az újoncozásokra. Ennek a politikának az elveit az udvar 1812–1813-ban fogalmazta meg, melyek ugyan az adott politikai viszonyoknak megfelelően többször módosultak, de alapvetéseiben, hogy tudniillik az udvar a rendek bevonása nélkül, rendeleti úton kormányozzon, 1825-ig lényegében változatlanok maradtak.

Mi legyen most már a Magyar Királysággal és a rendi alkotmánnyal, mely a bécsi udvar konzervatív politikusainak, különösen a király osztrák tanácsosai közül többeknek már hosszú ideje szálla volt a szemében? Az országgyűlés feloszlása után I. Ferenc már-már győzelmi hangulatban jelentette ki: „bezártam az országgyűlést anélkül, hogy bármiben is engedtem volna”. Ezt mintegy megerősítette Friedrich von Gentznek az az ellentmondást nem tűrő álláspontja, mely

szerint a Habsburg Monarchiában minden lényeges államreformnak első feltétele: „la conquête de la Hongrie”, azaz „Magyarország behódoltatása”. A császár felszólította Klemens Lothar Wenzel Metternichet és az udvari kamara korábbi elnökét, Joseph Wallis grófot: dolgozzanak ki tervet arra az esetre, ha ő „az egyetemesség érdekében a magyar alkotmány felszámolására” lenne kénytelen. I. Ferenc még I. Napóleon jóváhagyását is kikérte, aki ellene volt a szándéknak, figyelmeztetve az osztrák imperátort: abba a magyarok soha nem fognak belenyugodni. József nádor a Magyar Királyság helyzetéről megfogalmazott s a királyhoz intézett feliratában továbbra is az ország függetlensége, és a rendi alkotmány s a törvényesség mellett tette le a voksot. Feliratát azonban az udvar szó nélkül hagyta.

Az uralkodó a francia császár elutasító válasza ellenére egy ideig – úgy tűnt – nem mondott le a magyar alkotmány megszüntetését, és a Magyar Királyságnak a birodalomba történő beolvasztását célzó elképzeléséről. Ebben jelentős hatással volt rá Joseph Wallis gróf és egy kisebb radikális csoport, aki, illetve amely határozottan követelte az uralkodótól: a magyar rendeknek vétkes, az udvarral folytonosan szembehelyezkedő törekvéseit csírájukban kell elfojtania, ha I. Ferenc nem akarja, hogy uralma, továbbá birodalma és népei java károkat ne szenvedjenek. Sőt Wallis azt igyekezett sugallni, hogy a Magyar Királyságban is sokan vannak olyanok, akik elítélik a folytonosan ellenálló rendek és a hozzájuk közel álló ellenzékiek „bűnös üzelmeit”, ármánykodásait. Ezekkel nem lehet másképpen bánni, csak kemény kézzel és le kell számolni velük és a császárságra veszélyes és gyűlölt rendi alkotmánnyal. „Felséged elérte célját és a nemzetet [...] meghódította; ha határozottsággal lép fel, parányi engedékenységet sem mutat [...] és IV. Henrik példája szerint cselekszik, s pátensekkel érvényesíti legfelsőbb akaratát és semmiféle felterjesztésekkel sem hagyja magát eltéríteni. Nem tudok erre kedvezőbb alkalmat elképzelni, mint ez a mostani. De ha ez kihasználatlanul elvész, akkor minden elveszett, s a baj nagyobb, mint valaha is volt. A mostani katasztrófát az asperni csatával hasonlítanám össze. A diadalt kihasználni, szünet nélkül kiaknázni és egy második csatát, mint a wagrami, elkerülni, ez az egész bölcsesség és művészet.” Mielőtt azonban e tervéről, melynek szelleme „kivitelezésében” méltó partnerekre talált a bécsi egyetem tanárának, Anton Wilhelm Gustermannak a magyar alkotmányt és a törvényeket támadó írásai-ban, végképp meggyőzte volna az uralkodót, Wallis gróf távozni kényszerült a bécsi kabinetből. Finanziális rendszere pedig, melyet az 1811. évi devalvációval kívánt megmenteni, látványosan megbukott.

A király, bár megszívlelte Wallis gróf tanácsait, de csak fokozatosan, az adott körülményeket figyelembe véve látta bevezethetőnek a rendeleti kormányzást. Ehhez azonban korlátoznia kellett József nádor tevékenységét, aki továbbra is a rendi politika, illetve politizálás fő támaszának számított. Az uralkodó, bár bizalmatlan volt ifjabb fivérével szemben, de lemondatását nem fontolgatta. Eltávolítását azonban az udvari körök a császárnéhoz, Mária Ludovikához fűződő állítólagos érzelmi kapcsolatainak felfedésével próbálták kieszközölni. I. Ferenc bizalmatlansága ugyan nőtt a nádor iránt, de „megtorló” intézkedéseket

mégsem tett. Arra azonban felette ügyelt, hogy főherceg-öccse ne kapjon fontos megbízásokat és feladatait, véleményeit figyelmen kívül hagyják. Ugyanakkor elvárta teljes közreműködését a magyarországi adózás és újoncozás megvalósítása érdekében, „kipróbált hűségére” hivatkozva. A nádor a következő évtizedben teljesen a kormányzati politika „báb”-jává vált és azt a közvetítő szerepet, amit az előző évtizedben az udvar és rendek között betöltött, már csak azért is, mivel erre nem volt szükség, nem vihette tovább.

A Wallissal és a körülötte csoportosuló radikális bécsi politikusokkal szemben, akik a magyar alkotmány eliminálásának elve mellett szálltak síkra, a kérdésben Metternich mérsékelt és óvatos álláspontra helyezkedett. Wallisnak ezt a politizálását, melyet Metternich egyik életrajzírója, Heinrich von Srbik a „korlátozott egoizmus politikájá”-nak nevezett, a kancellár kezdettől fogva visszautasította és úgy vélekedett: meg kell tartani a magyar rendi alkotmányt és inkább annak békés átalakítására kell törekedni. Wallishoz hasonlóan azonban maga is lenézte, megvetette, retrográdnak és idejétmúlt tákolmánynak tekintette a magyar rendi alkotmányt: „Mily inkompatibilis az alkotmány névvel ékesített, részben a tatár nomád, részben a hűbéri hagyományokon nyugvó törvényhozás keveréke”, amely szerinte semmiképpen sem hozható összhangba az akkori osztrák állam „polgári alkotmányá”-val.

Midőn azonban tudomást szerzett Wallisnak a magyar alkotmányt eltörlő szándékáról, a kor realitásaival számolva, I. Ferenc előtt kifejtette: bár a magyar rendi konstitúcióról, illetve jövőjéről szóló döntés valóban az egyik legfontosabb megoldandó feladat a császárságban, de ez az adott viszonyok, azaz a háborús körülmények között szóba sem jöhet, hangsúlyozva: ez a lépés a Habsburg Birodalomnak igen nagy károkat okozna. Neki és császáranak a magyar rendektől egyelőre pénzre, katonára és alattvalói engedelmességre volt szüksége. S jóllehet maga is számolt a rendek feltételezett ellenállásával, de tudta azt is, hogy alkotmányuk és előjogaik megtartásával, a birodalom megmentése ürügyén, együttműködésre készíthetők. Ezért kárhoztatta a magyar alkotmányt és közjogot bíráló művek, vagy röpiratok megjelentetését, kijelentve: „Dicséret a rendek eljárását és az avult alkotmányt semmiképp sem illeti meg, azonban bírálat röpiratok formájában inkább a kormányzat gyengeségeit bizonyítja, mintsem erejét.”

Metternich ugyanakkor nem fogadta el a nádornak azt a javaslatát, hogy a magyar alkotmányt terjesszék ki a német tartományokra és hozzanak létre egy egységes központosított monarchiát (*Einheitsmonarchie*), egyetlen központi birodalmi gyűléssel. Metternich eszményképe egy egységes Ausztria volt. A birodalom részeinek, tartományainak közigazgatási szempontból történő egybeolvasztása ugyanakkor nem volt célja. Magyarország szerinte egy olyan „föderatív állam” tagja kell, hogy legyen, melyben a magyar alkotmánynak fenn kell maradnia. De szükség van ennek reformjára, amely azonban nem vezethet a nyugati-liberális képviseleti alkotmány bevezetéséhez. Szeme előtt félreérthetetlenül az a politika lebegett, melyet Mária Terézia oly nagy sikerrel alkalmazott a rendekkel szemben: a rendi ellenállás szellemének a szelíd lecsendesítése, a magyar ál-

lamiság formális megtartása és a rendi privilégiumok további életben tartása mellett, egyidejűleg energikus kulturális emelkedés, szociális és gazdasági fejlődés. Ez lenne „Magyarország egy lehetséges civilizációjának nagy munkája”, amit idővel és alkalomadtán elfogulatlan áttekintéssel és nyugalommal, mérhető következményekkel kell elvégezni, teréziánus szellemben, a II. József-féle erőszak és elsietés nélkül.

I. Ferenc választás elé került: vagy hallgat tanácsadóira, vagy 1792-ben tett koronázási hitleveléhez tartva magát, visszatér a dualisztikus kormányzáshoz, vagy, amint II. József alig egy emberöltővel korábban tette: térdre kényszeríti a magyar rendeket. Végül Metternich tanácsát fogadta el: nem számolta fel a magyar rendi alkotmányt, de 1813 augusztusában tett ígérete ellenére, a birodalom és az ország életét döntően meghatározó ügyekben (adók és katonaaállítás, a pénzügyek kezelése, pénzreform) mégsem hívta össze az országgyűlést. Álláspontja szerint a Magyar Királyság kötelessége erejéhez képest hasznára lenni az összmonarchiának, s amiképpen lehet, alkotmányát fokozatosan közelíteni kell az osztrák örökös tartományok alkotmánya felé. Ennek első lényeges mozzanata a rendeleti kormányzás rendszerének fokozatos kiépítése, illetve bevezetése volt.

Mit jelentett most már ez az új kormányzati politika? Nem mást, mint a Gesamtstaat eszméjének jegyében egy egységes szemléletű centralisztikus kormányzást. Azaz a hatalmat a Magyar Királyságban az ausztriai örökös tartományok példájára gyakorolni, az ott érvényben lévő rendet megvalósítani, elsősorban katonai és pénzügyi vonatkozásban. Ami az előbbit illeti: jelentette ez a rendeleti úton megvalósított rendszeres katonai sorozást, a kapitulációs szolgálatot, az utóbbit illetően pedig a kamatok fizetését, mely az előző diétán oly nagy viharokat okozott; továbbá az úgynevezett osztrák skála bevezetését, továbbá új adók és illetékek kivetését, valamint az inszurrekciónak az osztrák Landwehr mintájára történő felhasználását.

Hogyan vezessék be most már a rendeleti kormányzást? Átfogó terv erre nem született. A király és kormányzata az adott politikai, gazdasági és katonai helyzetből indult ki, s ehhez szabta a különböző rendeletek/pátensek kiadását. Az első lépés új adók (például szeszadó) bevezetése volt. A következő az, hogy kiiktassák a politikai életből, vagy legalábbis bírják hallgatásra az elmúlt országgyűlés, vagy inkább az előző évtized országgyűlési ellenzéki követéit. Róluk és külön a Bécsben megforduló magyarokról (ahogyan jó két évtizeddel korábban is) listákat állítottak össze. Egyidejűleg, még az országgyűlés közvetlen befejezése után, I. Ferenc rendeletet adott ki arról, hogy Magyarországon állítsák fel a titkosrendőrséget. Az Orczy Lőrinc által korábban „sekrestyések”-nek nevezett besúgók a legkisebb ügyekben is jelentéseket küldtek a rendőrségnek és Kabinetskanzleinak. Ha bárki kormányellenesnek tűnő, a kormány politikáját (például az adózásról, az újoncozások módjáról) bíráló megjegyzést tett, számolhatott azzal, hogy személye nem marad ismeretlen az udvar, sőt maga a király előtt sem.

A bécsi udvar a rendeleti kormányzás első fázisában, az új hadi helyzetben (I. Napóleon kényszerű szövetségesekeként az Osztrák Császárság részvétele az oroszországi hadjáratban, majd háború 1813-ban I. Napóleon ellen, végül az

európai nagyhatalmakkal összefogva a végső, győztes küzdelem a francia császár felett) 1815 tavaszáig mindannyiszor az adott általános világpolitikai és hadi állapotokra hivatkozott. Ezek Bécs szerint gyors és váratlan megoldásokat követeltek, és nem engedték meg, hogy egy elhúzódó országgyűléssel, melyet a subsidium és az újoncok megajánlásainak céljaira hívtak volna össze, esetleg saját politikai és katonai helyzetét, illetve elképzeléseit, továbbá szövetségeseihez fűződő viszonyát kockáztassa.

A kormány a rendek által egyik legvitatottabb tárgyban, tudniillik a kamatoknak bécsi skála szerinti fizetésében továbbra sem engedett, és azt rendeleti úton, csekély ellenállással bevezette (1812. augusztus 1.). Az udvar még ugyan ezen év novemberében félmillió forint adó kivetéséről adott ki rendeletet, és fel-emelte a kiviteli vámokat. Nem sokkal később a hadikiadások fedezésére a szabad királyi és bányavárosokra 30, illetve 60%-os pótléket vetett ki. Egyúttal nagyobb számú újonc és hadi ló, valamint a hadsereg ellátására gabona és takarmány önkéntes megajánlására kérte a rendeket. A király kiadta a magyar nyelvről szóló rendeletét is, tudniillik a vármegyék saját hatáskörükben térjenek át a magyar nyelvre, mintegy csillapítandó a rendeknek az előbbi pátensekkel szembeni ellenérzését. Ez utóbbit azonban Wallis gróf határozottan helytelenítette és a népi nyelv és a latin mellett ágált, kötelezve a hatóságokat az ezeken a nyelveken szerkesztett beadványok elfogadására, különösen az urbáriális ügyekben.

Az előbbi rendeleteket zúgolódva, de tudomásul vették a rendek. A magyar nyelv kérdésében viszont Wallis gróf álláspontja és a piaristák ellen indított eljárás, mert iskoláikban állítólag magyarul tanítottak, szerte az országban megütöközést keltett. Ezeket a tiltakozásokat félbeszakította az oroszoknak a franciák és szövetségeseik felett aratott győzelme. 1813 elején az országban a hírek hallatán alkotmányos fordulatot, a diéta összehívását várták. Az újabb háborús készülődés hatására azonban I. Ferenc elodázta a kérdést és felszólította a rendeket a hadi előkészületekre és különösen a subsidium megajánlására.

József nádor az újoncok és az adó megajánlásának kérdésében a rendek mellé állt, utalva az udvar törvénytelen eljárására, a magyarországi ipar és kereskedelem hanyatlására, a súlyos pénzügyi helyzetre, a nagy pénzhiányra, valamint az iparcikkek magas, ugyanakkor a termények alacsony áaira. Egyúttal kétélyeit fogalmazta meg a rendelet kivitelezhetőségét illetően. De nemcsak a nádor ítélte meg borúlátóan a rendelet megvalósítását, hanem több főispán és főispáni adminisztrátor is: szerintük a rendelet végrehajtása csak biztos zálog ellenében lehetséges. Ezért hitelezőket kértek az udvartól, hogy az újabb pénzügyi terheket a vármegyék vállalni tudják. Bár a vármegyék tiltakozásai a kérdésben nem hagytak alább, de egy új uralkodói leirat hatására, melyben a király a rendeket szigorúan megfenyegette, hogy akár biztosok kirendelésével is végrehajthatják a pátent, a vármegyék visszavonulót fújtak. Az önkéntesek és a könnyű lovasok toborzását így mindenütt sikerült megvalósítani, sőt némelyik vármegye még túl is teljesítette a rá kivetett kvótát.

A vármegyéknek ezt a meglehetősen mérsékelt ellenállását a kortások közül többen is hatástalannak tartották. Így Dessewffy József az 1813. évi rendeletek

elutasítása, majd teljesítése kapcsán keményen ostromozta a vármegyei rendeknek az állhatatlanságát és gyengeségét: „Azok a vármegyék, melyek mindent megtagadtak, egy új levélke után most már mindent adnak megint. Soha nem lett volna szükségesebb a közönséges megtagadása a kéretettnek [tudniillik az újoncoszás és adó], mint a mostani időkben, mert csupán ez vihette volna véghez az egész monarchiát rontó, öldöklő s már most effective rossznak tapasztalt jövedelmezés-szisztémájának jobb változtatását. De mikor még egyszer rész szerint kigőzölt, elfogyott, rész szerint elfajult valamely nemzetnél a nemzeti lélek, mikor csak pillanatokra ingerelhető a magyar; mikor csak a prókátoreszű emberek becsesek előtte, mikor a legkedvezőbb körülmények sem tudnak állhatatosságot belé lehelni, mikor tüstént nagy tűzben lobbanó lángja nem mint a Vesta tüze, tartósan és tisztán ég, hanem valamint a szalma szikrázatja azonnal lohad, akkor: szolgálj a szabadság”.

A kormány, felbuzdulva azon, hogy a vármegyék végül is megadták mindazt, amit a rendeletben tőlük kért, 1813 augusztusában újabb rekrutákat követelt. A nádor ismételten a törvényes szankciókra hivatkozott és az országgyűlés összehívását javasolta, amiért kizárólag egyetlen kérdésben, a rekrutálás törvényes megszavazása érdekében folyamodott. A helyzetet ekkor egy rövid ideig mindkét fél úgy kezelte, hogy nyitva áll az út a rendi alkotmány érvényesítésére, a diéta összehívására. A sürgető és égető háborús helyzetre tekintettel azonban a kormányzat azt ismételten elhalasztotta. A rendek belenyugodtak a helyzetbe, sőt a lipcsei csata után a vármegyék egymással vállvetve siettek a császár üdvözlésére, köszönőleveleikben, felirataikban végtelen hálájuknak adva hangot, hogy Európa zsarnokának, I. Napóleonnak a legyőzésével megóvta Magyarországot is a francia császár esetleges újabb önkényétől.

Az udvar és a rendek közötti ellentéteknek a következő, 1815-ös háborús évben már nyomát sem találjuk: a rendek, a gazdasági nehézségek (az 1813–1815 közötti években országszerte rossz termés, árvizek és más természeti csapások miatt több helyen a parasztság súlyos elszegényedése következett be; továbbá, az 1813. évi újabb pénzügyi beavatkozás ellenére tovább romlott a forgalomban lévő papírpénz értéke) dacára azonnal készek voltak, az ellenállás csekély jelét sem mutatva, jobbágyaik adóját és vérét megajánlani. Sőt még azon az áron is, hogy eladósodjanak. Ugyanis a vármegyei közigazgatás és az igazságszolgáltatás céljaira beszedett háziadót az elnyomorodott jobbágyoktól több vármegye (17) képtelen volt beszedni. Így magától az udvartól voltak kénytelenek mind erre a célra, mind pedig az árvizek okozta károk helyreállítására, kölcsönöket felvenni, melyek visszafizetését csak jó évtized múlva tudták teljesíteni.

A bécsi kongresszus egész Európát illető határozatai a Magyar Királyság helyzetén, az Osztrák Császárságban elfoglalt pozícióján nem változtattak. A kongresszus egyik határozatában kimondták: a Magyar Királyság szabad ország és egész törvényes kormányzására nézve, beleértve állami hatóságát, független, azaz egyetlen más országnak sincs alávetve, saját alkotmánnyal és államisággal rendelkezik. A rendek – legalábbis a helytartótanácshoz és a kancelláriához intézett felirataikban – örömmel üdvözölték a határozatot, nem sejtve ugyanak-

kor, hogy az új politikai-hatalmi szituációban Ausztria még keményebben fogja rendeleti kormányzási elveit érvényesíteni és fokozatosan fogja megnyirbálni a magyar alkotmányt.

Az osztrák császárság mindenható kancellárja, Metternich szerint Ausztriának új nagyhatalmi pozíciójában két választása volt: vagy teljesen egybeolvasztja a monarchia különböző alkotórészeit, vagy a különböző tartományokat és országokat egy jól szervezett központi irányítás alá helyezi, meghagyva mindegyiknek saját alkotmányát és közigazgatási rendszerét. A történelmi tapasztalat azt mutatta, hogy az első nem volt kivitelezhető. Ezt bizonyította II. József kudarcba fulladt kísérlete. Fennállt annak a veszélye ugyanis, ha a király mégis újbabátyja módszereihez folyamodna, úgy az csak erőszakosan, államcsínnel lenne végrehajtható, ami a rendek részéről esetleg erőszakos ellenállásba torkollana. Ezt pedig mindenáron el kellett kerülni. Maradt egyértelműen a második változat.

Kérdés most már az, miképpen lehet a központi kormányzás hatalmát és erejét növelni a monarchia egyes részeinek összeolvasztása nélkül? Metternich szerint erős központi igazgatásra, és a hatóságok, a kormányzati szervek újjászervezésére van szükség, továbbá egy önálló pénzügyminisztérium felállítására, egy főkancelláriai hivatalra, mely alatt négy kancellária (cseh–morva–galíciai, osztrák, illír és itáliai) működne, és egy belügyminisztériumra. Mindezek a kormányzat egységét biztosítanák. A kancellárok az egyes tartományok és országok érdekeit képviselnék a belügyminisztériumban. Ezzel egyidejűleg meg lehetne szüntetni a magyar és erdélyi kancelláriát, mely az első lépés lenne a két ország fokozatos politikai és közigazgatási átalakításában.

A központi kormányzati szervek átszervezése már 1814-ben elkezdődött, amikor az 1809-ben felállított Államkonferencia kormányzati szerepét, hatáskörét és az Államtanáccsal való kapcsolatát újrászabályozták. (A konferencia a miniszteriális értekezlet nevet kapta, amely Zichy Károly gróf elnöklete alatt állt.) I. Ferenc Metternich tervét kisebb módosításokkal (1817) elfogadta: felállította a belügyminisztériumot, élére pedig Franz von Saurau grófot nevezte ki.

1815-től Ausztriának, a Szent Szövetség vezető hatalmaként nem volt arra szüksége, hogy belpolitikailag az előző években alkalmazott és jól bevált rendeleti úton történő kormányzati politikáján változtasson. Ezzel egyértelmű jelét adta annak, hogy nincs szüksége a rendekkel való együttműködésre. Amíg az előző időszakban az udvar magyarországi politikájában a rendi alkotmány látványos fenntartása mellett a hangsúly elsősorban a kormányzati politika megalapozására helyeződött, addig a következő több mint fél évtizedben a kormány részben ennek megszilárdítására, valamint a vármegyerendszer és a mögötte álló politikai-társadalmi erők megosztására, illetve gyengítésére koncentrált.

Az 1815–1821 közötti békés időszakban Ausztriának az évenként megszabott újonclétszámon kívül nem volt szüksége katonákra. A rendeket, illetve a vármegyéket nem is zaklatta ezzel. Annál inkább feszültségeket keltettek a birodalom romló pénzügyi viszonyai. Az 1813-ban bevezetett új pénzügyi intézkedések (anticipációs pénz kibocsátása) ellenére, az 1813. és 1814. évi háborúk, vala-

mint a bécsi kongresszus hatalmas kiadásai miatt a forgalomban lévő papírpénz mennyisége 684 millió forintra nőtt és jelentősen veszített értékéből. A kormány ismét arra kényszerült, hogy a pénzügyi helyzetet stabilizálja, amely az új pénzügyminiszter, Philipp von Stadion gróf nevével fémjelzett *Währungsreform* keretében valósult meg (1816–1824). Az 1816. június 1-jén kiadott devalvációs pátens a forgalomban lévő pénz értékét az 1811. évihez képest 40%-kal csökkentette, és elrendelte a papírpénz fokozatos beváltását egy új, bécsi érték szerint kibocsátott pénzre, az ezüstforint alapú konvenció forintra. (A pátens értelmében 1 új bankó 250 forint értékű papírpénzzel volt egyenlő.) A beváltást a kormány az 1816-ban létrehozott *Osztrák Nemzeti Bankra* bízta.

A Habsburg-kormányzat *Währungsreform*ját elsősorban az örökös tartományokban a jelentős tőkével rendelkező kereskedők és iparosok üdvözölték, és az udvar törekvéseit pozitívan ítélték meg. A Magyar Királyságban a reformtól, elsősorban a nagykereskedők és hitelezők, szintén pozitív előjelű változásokat reméltek. A *Hazai s Külföldi Tudósítások* a pénzügyi pátensben olyan intézkedést látott, amely megnyugvást hozhat a társadalom minden tagja számára: „Ki-ki álltallátja belőle, hogy Fenséges Urunknak bölcsessége, s atyai gondolkodása oly utat választott, melyen hív alattvalói a papirospénznek becstelen terhétől megmenekednek, és pedig oly módon, hogy abban senki erőltetést ne szenvedjen.”

E reményteli várakozással ellentétben a vármegyék, szinte kivétel nélkül, tiltakozva és lehangoltan fogadták a pátens kibocsátását. Felháborodottan utasították vissza a pénzügyi kormányzat lépését, hogy ismételten leértékelte a papírpénzt és ezüstértékre váltotta át s csak 3/5 résznyi csökkentéssel váltotta be a bankocédulákat. Ez azt jelentette, hogy a 100 forint papírpénz értéke a kétszeri devalválás után nyolc forintra esett vissza. Az egykorú besúgói jelentésekben rendre az egyes vármegyék közgyűlésein uralkodó határozottan renitens szellemű, a pátens elítélő hangulatról esik szó. A legharcosabb vármegyék, így Nógrád, Bars, Heves, Zala, Trencsén és Hont úgy vélték: a pátens mindaddig nem lehet érvénybe léptetni a Magyar Királyságban, míg azt az ország törvényesen összehívott országgyűlése nem vitatja meg és szentesítésre nem küldi fel a királyhoz.

A vármegyék különösen sértőnek vélelmezték az 1816. június 1-jei pátensnek azt a kitételét, miszerint „a korona bányáinak jövedelmét, minek rendeltetését az ország rendjeinek kijelentett egyeztetése nélkül megmásítani nem lehet a sarkalatos törvények ellenében, egy magánbankintézetnek [azaz az *Osztrák Nemzeti Banknak*] munkálatai alapjául”, tehát a bankjegyek fedezetéül, lekötötték. A barsiak a vármegye egyik esküdtjének javaslatára nem szavazták meg a pátens nyilvános kihirdetését és az új bankjegyek kibocsátását s a papírpénz beváltását kizárólag a kereskedők és pénzemberek machinációjának, s érdekeik érvényesítésének tartották.

Pest-Pilis-Solt vármegye rendjei 1816. július 8-án, a vármegye közgyűlésének az uralkodóhoz intézett felterjesztésében ugyan hálás köszönetüket fejezték ki az udvarnak azon szándéka iránt, hogy a papírpénzt kivonja a forgalomból, vagy legalábbis csökkentse annak mennyiségét és helyébe „teljes értékű ércpénzt hozzon forgalomba” és ezen intézkedését „a magánosok vagyonának és

jogainak megkímélésével kívánja megtenni”, de sérelmezték – mint már oly sokszor 1800 és 1812 között –, hogy a pénzügyek szabályozását nem a Magyar Királyság alkotmányával és törvényeivel összhangban hajtotta végre, hangsúlyozva: „a kormánynak egyoldalú rendelkezése a sikert, melyet az ügy igényel, meg nem hozhatja”. Az uralkodó a pátens kibocsátásával továbbá megszegte azon 1812. augusztus 1-jén tett ígéretét, hogy a pénzügyekben a következő országgyűlésig nem lesznek változások. Sérelmes a nemzetre nézve az is, hogy az egész monarchia pénzügyeinek intézését egy magánbankra bízta az udvar, mely a saját önös érdekeit tartva szem előtt a szabad pénzforgalommal összekötött kereskedelmet befolyásolhatja, illetve magától függővé teheti. S ez a korlátozásokon túlmenően egyúttal már-már azt vetítheti előre, hogy „ezen ország [tudniillik a Magyar Királyság], mely más tartományok javának már eddigelé is igazságtalanul alárendeltetett, a szabad és független állam minden előnyeitől megfosztassék”. A pénzügyek rendezésének érdekében kérték az királyt: hívja össze az országgyűlést, mely összeülésének határideje egyébként már rég lejárt.

A vármegye bástyái mögé visszavonult birtokos köz- és kismemesség egy jelentős hányada egyébként, amely már az 1811. évi devalvációval jelentős veszteségeket könyvelhetett el, 1816-ban a pénz 40%-os leértékelésével eladósodott. Ez az eladósodott réteg (országosan körülbelül 18–22%) csak úgy menekülhetett meg a teljes csódtól, hogy birtokainak nagyobb hányadát eladta, zálogba adta vagy bérbe bocsátotta. Az árak emelkedésével – ami nemcsak a Habsburg Monarchia országaira volt jellemző, hanem az egész kontinensen permanens jelenség volt – a termelési költségek is nőttek, úgyhogy az 1815–1820/1822 közötti időszakban az eladósodás általánossá vált.

A lakosság túlnyomó többsége, alsóbb rétegei, a besúgói jelentések szerint, eleinte általában egykedvűen és fásultan fogadták az újabb pénzügyi manővert. Egy hónappal később azonban, midőn az alapvető élelmiszerek árai a magasba szöktek (példák: gabonaárak, húсарak egyik napról a másikra átlagosan 4–6, illetve 8–12 forintra nőttek), a parasztság és a városi szegénység soraiban, különösen a gyenge gabonatermés-kilátásokkal rendelkező északi-északkeleti vármegyékben nyugtalanság lett úrrá, melyet tovább fokoztak azok a híresztelések, miszerint az új pénzen a kormányzat külföldről akar olcsóbb gabonát beszerezni. Különösen aggasztották az embereket a császárvárosból érkező, és jórészt elferdített vagy túlzó módon felnagyított hírek, melyek arról szóltak, hogy az 50 ezer forintos papírpénzért csak 5 ezret, s 100 millió forint helyett csupán 10 milliót váltanak majd be az országban forgalomban lévő mintegy 340 millió forintos bankcédulából (ez azt jelentette, hogy a teljes papírpénz-mennyiségnek mintegy a fele volt forgalomban a Magyar Királyságban).

Az alsóbb néprétegek terheit, félelmeit növelték a regionális és helyi hatóságok (vármegyék és városok) pénzügyi intézkedései, melyek burkoltan a pénzügyi pátens ellen irányultak, nevezetesen: a különböző helyi jellegű adókat már régóta nem szedték be és most, az új, nagyobb és biztosabb értékű bankjegyek kibocsátása után, visszamenőleg három évre az új pénzben kísérelték meg behajtani a pénzügyi követeléseket. Mindez a Tiszántúlon (Szabolcs és Szatmár), va-

lamint Sáros vármegyékben elszigetelt jellegű kisebb-nagyobb lázadásokhoz vezetett, melyek érdekes módon egyszerre irányultak – legalábbis a rendőrségi jelentések erre utalnak – a bécsi kormányzat és a helyi hatóságok ellen.

Az 1817-ben kitört gazdasági krízis Európában szintén folytonosan éreztette hatását. Ehhez járult még 1816–1817-ben a rossz időjárási viszonyok okozta felette gyenge termésátlag, és az árak gyors zuhanása. Ezzel egyidejűleg – a korábbi gabonabőség helyett – gabonaválság lépett fel: a magas gabonaárak idején nőtt a termelés, számosan elegendő tőke nélkül fejlesztették birtokaikat, többnyire kölcsönökhöz folyamodva. Szentkirályi László, Pest-Pilis-Solt vármegye első alispánja, akinek a vármegyében több helyen is voltak birtokai, és a napóleoni háború éveiben jelentős összegeket fektetett főleg a gabonatermesztésbe, 1818-ban – nem tudván eladni gabonáját, birtokainak fenntartása végett kölcsönök felvételére kényszerült, de az évi 24%-os kamatteher mellett sem tudott az általa igényelt hitelösszeghez (30 ezer forint) hozzájutni.

Kazinczy Ferenc is arról panaszkodott, hogy míg 1806-ban még nem volt probléma bármilyen összegű kölcsönt felvenni, addig 1821-ben – Szentkirályihoz hasonlóan – már nem tudott hitelt szerezni, de nem is volt nagyon érdemes hitelhez folyamodni, mivel „a jószág most be nem hozza a belé tett pénz kamatját”. Az 1820-as évek elejétől sokan feladták a gazdálkodást az azzal járó pénzügyi nehézségek és jövedelmezőtlenség miatt. Nem véletlenül írta Dessewffy József 1821-ben Kazinczy Ferencnek: „Ne gazdálkodjunk vénségünkre”, ugyanis „merő fáradságos haszontalanság olyan országban gazdálkodni, hol a békesség károsabb a gazdának, mint a háború; [...] ahol nincs szorgalmat elevenítő forgandó kapitális; ahol tetőtől aljig és tövig organisálva van az uzsora, és az antiszocializmus”. Dessewffy a gazdasági válságért és a hitelképtelenségért a kormányzatot okolta. Sok kortársa osztotta véleményét.

Az állam adósságállományának csökkentését a fenti intézkedéseken kívül a bécsi kormányzat az adókeret emelésével is szorgalmazta. Ennek érdekében egy úgynevezett alapadószabályozást rendelt el az örökös tartományokban (1817. december 23.), melyben kötelezte a hatóságokat a birtokok és egyéb ingatlanok (házak, épületek) felmérésére, értékük becslésére és annak megfelelő vagyonadó kivetésére. Ezt – számítva a nemesség ellenállására – az udvar Magyarországon és Erdélyben meg sem kísérelte bevezetni.

A pénz stabilizálására irányuló törekvésekkel egyidejűleg az 1816-ban felállított pénzügyminisztérium tervet dolgozott ki a nagyobb állami bevételek érdekében. Ez egyet jelentett az adók felemelésével, melynek következtében a Magyar Királyságra és az Erdélyre eső adóterhek mintegy 30%-kal növekedtek, melyekhez járult még a só árának, mintegy 20%-os felemelése (1817-en és 1818-ban). Ez azt eredményezte, hogy az 1820. évi kimutatások szerint az osztják örökös tartományok és a Magyar Királyság fele-fele (2,4 millió forint) arányban fizettek be adót az államkincstárba, a korábbi 2/3:1/3 befizetési arány helyett. Sőt, az 1820-as évek elején a rendek körében általános volt az a vélemény, miszerint Magyarország viszonylag több adót fizet be az államkincstárba, mint az örökös tartományok.

A pénzügyi helyzet stabilizálását célozta már korábban az a kormányzati intézkedés, mellyel a kormányzat lényegében a vármegyék pénzügyi önállóságát támadta. Egy 1814-ben kiadott rendeletben, melynek célja az adófizetések rendjének szabályozása volt, utasították az alispánokat a vármegyei pénztárak gyakoribb felülvizsgálatára. A hadiadó egy részét ugyanis a vármegyék sokszor a saját céljaikra, közigazgatásuk fenntartására használták fel.

A kormánynak szemet szúrta, hogy míg a házipénztárba korábban beszedett pénz a hadiadó 1/3-át vagy felét tette ki, 1811 és 1816 között meghaladta már a subsidium összegét. Ezért az 1817. március 4-én kibocsátott rendeletben arra kötelezték a vármegyéket, hogy a subsidiumot közvetlenül a hadipénztárba fizessék be, és megtiltották, hogy ebből a vármegyék valamilyen szükségletüket fedezzék. A rendelet egyúttal az alispánok feladatává tette a házipénztár gyakoribb ellenőrzését. Egy 1820. május 8-án kelt udvari rendeletben pedig arra utasították a vármegyéket, hogy a számvevőszéket minden évben tartsák meg, melynek során a számvevők kötelesek voltak az adószedők, a gyámtyák, vármegyei tisztviselők és a katonai biztosok számadásait tüzetesen megvizsgálni.

A pénzügyi/adózási rendeletekkel párhuzamosan, Bécs már 1814-ben megtette az első lépést arra, hogy a rendek fellelőváráként számon tartott vármegye belső működésébe, közigazgatásába is beavatkozzon. A kormány első ténykedése ezen a téren az volt, hogy felújította az adminisztrátori rendszert. A vármegyék élére központilag kirendelt főispánok mellett a vármegyék egy részének élére adminisztrátorokat, főispáni helytartókat állított. Adminisztrátorokká általában az udvarhoz hű elemeket neveztek ki, akik feltétlenül végrehajtották a kormány utasításait (különösen majd az 1821–1823. évi vármegyei mozgalom idején lesz fontos szerepük). (1812 és 1825 között a Magyar Királyság 52 vármegyéjéből 17 élén állt adminisztrátor vagy főispáni helytartó.)

A következő lépés az udvar részéről a községi élet szabályozása volt. Az 1815. október 30-án kiadott királyi rendeletben kötelezték a szolgabírókat arra, hogy a községeket gyakrabban keressék fel és az ottani községi elöljárók tevékenységét ellenőrizzék. Más rendeletekkel az udvar a vármegyei igazságszolgáltatás megújítását szorgalmazta. A perek gyorsabb befejezése, s a perlekedések elhúzódásának megakadályozása érdekében megtiltották (1816 és 1818), hogy az állandó törvénykezés idején vármegyegyűléseket és törvényszékeket tartsanak. Ezzel egyidejűleg felülvizsgáltatták a vármegyei büntető igazságszolgáltatást és a börtönrendszert is, a hiányosságok, visszásságok felszámolása végett. Egy 1820. évi pátensben pedig, mintegy korlátozva a vármegyei törvényszékek túlságosan is szigorú büntetéseit, meghatározták a testi fenyítésként kiszabott botütések számát.

Horváth Mihály és Ballagi Géza szerint az általunk tárgyalt időszakban a rendi érdekeket képviselő vármegyék, illetve a vármegyei közgyűlések voltak hivatva arra, hogy a magyarországi politikai élet fórumai legyenek, mintegy pótolva az országgyűlést. Valóban így volt?

Köztudott, hogy a 19. század első felében a Magyar Királyságban több mint 400 ezer nemest tartottak számon, azaz az egyes vármegyékben, a legkülönbö-

zőbb megoszlásban mindenhol több ezer nemes élt. Ezeknek, legalábbis a férfiaknak, bár joguk volt rá, de csak töredékük vett részt a vármegyei kis- (partikuláris) és közgyűléseken. Az armalisták, bocskoros és kisnemesek, márcsak az utazási és szállásköltségek, közlekedési nehézségek miatt sohasem, vagy csak nagyritkán képviseltették magukat a kongregációkon. A kisebb vármegyék (Túróc, Torna, Torontál, Bars, Hont) közgyűlésein a közgyűlési jegyzőkönyvek tanúságai szerint a 19. század elején átlag alig 30–40 ember jelent meg, hogy megvitassa a vármegye ügyeit és döntsön azokban. A kongregációkon nagy általánosságban az uralkodó vagy a helytartótanács által kibocsátott rendeletek ismertetése kapcsán foglalkoztak az országos ügyekkel (ezeket kötelező volt közzétenni), az esetek túlnyomó többségében a helyi, partikuláris problémák kerültek megtárgyalásra, illetve megvitatásra.

Egy 1817-ben kiadott királyi rendelet a helyzet tarthatatlanságát látva, előírta: a főispánok által kinevezett fizetett táblabírák kötelesek voltak a vármegye-székhelyen lakni, hogy a halasztást nem tűrő királyi rendeleteket a két közgyűlés közötti időszakban végre tudják hajtani. Ez a rendelkezés már a vármegyék politikai autonómiája, illetve függetlensége ellen irányult, pontosabban: a nemesi kongregációk alatt, vagy azok szünetében tevékenykedő és a vármegyék jelentősebb, illetve hangadó köznemeséből álló rész- vagy kisgyűlések megszüntetését célozta, jöllehet erre az intézkedésre – talán óvatos előrelátásból – nem került sor.

Ezzel az udvar mintegy leszűkíteni kívánta a vármegyei döntések bázisát és a vármegyékben a kormány által kinevezett főispánok révén saját híveinek számát szerette volna gyarapítani. Ez azonban nem járt sikerrel. Részint azért, mivel a fizetséget húzó táblabírák száma viszonylag alacsony volt, így szerepük a vármegye politikai életében és igazgatásában nem volt számottevő, részint pedig azért, mivel a vármegyék jelentős többsége a rendeletet nem volt hajlandó végrehajtani.

A fenti rendeleténél következményeiben sokkal nagyobb horderejűnek bizonyult az az 1818-ban foganatosított, és helytartótanácsi rendelet formájában 1819. február 16-án kibocsátott királyi rendelkezés, amely a vármegyei tisztújítások rendjét és lefolyását szabályozta: azaz a tisztújításokon (*restauratio*) az egyes vármegyei tisztviselőket nem közfelkiáltással (*conclamatio/acclamatio*), hanem személyenkénti szavazással, illetve a szavazatok összegyűjtésével és összeszámlálásával (*per collectionem et connumerationem singulorum votorum*) kellett megválasztani. Ezzel az udvarnak az elsődleges célja a tisztújításokon gyakori pártoskodások, pártviszályok nyomán keletkezett, sokszor tumultuózus, tettelegességig fajuló és erőszakos konfliktusok elkerülése, azaz a rend és nyugalom fenntartásának biztosítása volt. A rendelet másik célja az volt, hogy a vármegyei építőszékeket a törvényben előírt időben, azaz háromévenként tartsák meg. Ugyanis számos esetben előfordult, hogy egyes vármegyékben, elsősorban a főispánok nemtörődősége miatt, akár egy évtizedig sem történt „tiszttartás”.

Ugyanakkor az udvarnak, nem kevés anyagi eszköz igénybevételével, nyílt célja volt, hogy az oppositionális nemességet kizárja a közügyek irányításából, és

az udvar érdekeit képviselő, illetve utasításait hív lojalitással végrehajtó vármegyei vezetőséget juttasson a tisztviselői székekbe. Ilyen, előre irányzott választásról írta kesernyés hangon Kazinczy Ferenc: „úgy kandidálni, hogy csak az választassék, akit a kandidáló [tudniillik a főispán] akar választani, világos elnyomás”. Az esetek többségében valóban a főispán akarata jutott érvényre, de olykor előfordult, hogy az általa kandidált személyek közül mégsem az udvarhoz lojális, hanem az ellenzékiként számon tartott másik jelöltet választották meg.

A votizációs rendelet megosztotta a rendeket, melyek egy része törvénytelennek tartotta azt, hangsúlyozván: az építészék lefolytatását már törvény biztosítja (1723:58. tc.). Ennél súlyosabb problémaként vetették fel, hogy a több ezer nemes számláló vármegyékben a fejenkénti szavazás túlságosan hosszú időt vesz igénybe, akár napokig is elhúzódhat. A megjelent nemesség többsége, főleg ha dologidőben került sor a restaurációs szék megtartására, csak az első napon, az első- és másodalispán megválasztásakor szavazott teljes létszámban, a következő napokon, midőn a többi vármegyei tisztségviselő választására került sor, egyre fogyott a választók száma, az utolsó napon pedig előfordult, hogy csupán pár tucat ember adta le már csak szavazatát.

Az egyénenkénti szavazással „szóhoz” jutottak a vármegye politikai életében közömbösen viselkedő, magukat addig a közügyektől távol tartó, vagy éppenséggel a középnemesség által távol tartott kismesek, akik nagyobb csoportokban, sokszor az egyes politikai pártok, vagy egy-egy jelentősebb és tehetősebb köznemes toborzására, felhívó szavára, hangsúlyozottan nem politikai érdekből jelentek meg a tisztújításokon. A korrumpált vagy korrumpálható kismemesi elemek, nemcsak választójoguk jussán adták le voksaikat, hanem azért is, hogy pár napig jókat egyenek és igyanak. Azaz az új rendelettel legfeljebb az erőszakos jeleneteket lehetett kiiktatni a restaurációkon (néhány esetben azonban nem), és a rendet lehetett biztosítani, a korrumpálásokat, a korrupciókat, az előzetes pártoskodásokat, a szavazók „meggyőzését” megakadályozni nem.

Mindennek illusztrálására talán nem érdektelen felidézni egy, közvetlenül a rendelet közzététele után lezajlott választást, vagy legalábbis annak néhány mozzanatát, mégpedig Dessewffy József gróf tollából, aki 1820 elején aktívan részt vett Szabolcs vármegye tisztújító választásában. Az építészetre kilenc esztendő után került ismét sor a vármegyében, mely idő során Dessewffy szerint „elhatalmaza hát a magistrátusi sarc-iga”. „A votizáció úgy ment: hogy némely ugyanazon bocskoros egyszer a gyapjú alatt, másszor pedig a szűr alatt votizált; némelyek, akik semmiféle járásban egy talpalatnyi földet sem bírnak, több jársokban is votizáltak. Többnyire a kállai nemesség restaurált. Egy kállai borbély azt mondta nekem: hogy Vaynak [az egyik jelöltnek] igen jó bora van, és megivott légyen abból egy fertály hordóval, hogy ő nagyságára, aki a kállai taksásoknak aranyhegyeket ígért, kétszer votizált. – E nem szabad, mondék. Igazán? Kérdé. Bizonyosan, felelék. No ezt nem tudtam, úgymond; mert én bizony önagyságát úgy szeretem, hogy tizenötször is rá votizálnék, ha mindég hozzáférhettem volna.”

A józan gondolkodású nemesek közé tartozó Dessewffy mélységesen elítélte a kormánynak az új restaurációs rendeletét, rámutatva annak anomáliáira,

különös tekintettel az építőszékeket megelőző korteshadjáratokra, a szavazók megvesztegetésére, a választásokon a főispáni hatalom túlsúlyára: „Megmutatta a tapasztalás, hogy a votizáció el nem kerülteti a lármázást, nem a praktikákat, nem a megvesztegetéseket; hogy főispánok aktivitását megszorítja, hogy csupa traktéreket csinál belőlük, hogy egyetlenegy restauráció megemészti kétszerte is esztendei fizetésüket, hogy ez a mód a restaurációk számát kevesíteni fogja, hogy megint egy más törvényt is meg kellene szegni, azt ti., hogy minden három esztendő múlva legyen tisztválasztás, vagy pedig csak igen hatalmas urak fognak főispánok lehetni.” Mint főúr különösen sérelmesnek találta a rendeletet, mivel a választási jog, véleménye szerint, egyenlővé teszi a mágnást a legalsó nemesi rétegekkel: „Ott, ahol herceg Eszterháznak csak annyi vótum van, mint a legutolsó bocskorosnak, a votizáció szisztémája et in theoria et in praxi merő képtelenség.”

A Desseffyhez hasonlóan gondolkodó, a tisztújítás visszasságait elítélő, józan gondolkodású ember kevés volt az országban. Sőt, éppen ellenkezőleg: a rendeletnek mintegy fittyet hányva, a vármegyék közül többen továbbra is a közfelkiáltással történő voksolással tartottak építőszéket, és csak a helytartótanács és a kancellária nyomatékos felszólításaira voltak hajlandók az új rendnek megfelelően restaurálni. Nem véletlen, hogy a helytartótanács két évvel a rendelet közreadása után újabb, azonos tartalmú rendelet kiadására kényszerült. De ez sem segített: 1825–1826-ban ismételten intézkedéseket kellett foganatosítania a renitens vármegyékkel szemben, melyek részint közfelkiáltással, részint pedig a tisztviselők pusztá megerősítésével választották meg magisztrátusukat. Az 1825–1827. évi országgyűlésen pedig a rendek egyenesen sérelmeik közé iktatták a vármegyei restaurációk lefolytatásának ügyét, és a király, valamint a kormányzat ellenállását e kérdésben megtörve, keresztülvitték, hogy I. Ferenc 1827. szeptember 11-én kibocsátott restaurációs rendeletében a jelöltekre adandó fejenkénti szavazási forma mellett azoknak közfelkiáltással történő megválasztását is engedélyezte.

A nemesség, mely már az 1790–1812 közötti időben is erősen megosztott volt, vármegyéjébe szorulva vagy egyáltalában nem politizált, vagy ha mégis, úgy azt legfeljebb bizalmas baráti körben tette, s politikai nézeteit magánvéleményekben közölte, félve a cenzúrától és a besúgóktól.

Ennek ismeretében, beszélhetünk-e a tárgyalt időszakban rendi politizálásról? Aligha. Ennek okát részben magyarázhatjuk azzal, amire már Ballagi is rámutatott, tudniillik ebben a „sivár, kiválóbb politikusokban véghetetlenül szegény korban” nincs egy olyan vezető személyiség, aki valamiféle, a kormányzati politikával szembeni programot meg tudott volna fogalmazni, s aki útmutatást tudott volna adni az újításokra hajló és képes kortársak számára. De ha véletlenül akadt is volna ilyen, hiába kísérlete volna meg a megfogalmazott feladatokat megvalósítani, ugyanis „kevesen akadtak a rendi nemzet tagjai közül olyanok, akikre támaszkodhatott volna”.

De hol is kereste, illetve találta volna meg az ilyeneket? A főrendek körében? Ezek többsége Bécsben élt és a főbb kormányzati hivatalokban tevékeny-

kedett, vagy Pesten és Budán a magyarországi dikasztériumokban. Kapcsolatuk a társadalom többi rétegével alig volt. Országos ügyekben általánosságban aulikus magatartás volt rájuk jellemző, az udvar feléjük irányuló jóindulatának megtartása végett. Az ifjú Széchenyi István gróf a főnemesség egyik jellegzetes képviselőjének, báró Wenckheim Józsefnek (Arad és Krassó vármegye főispánjának, aki 1821–1824-ben királyi biztosként a Nógrád vármegyei mozgalom elfojtásában játszott kétes hírű szerepet) magyarságát és udvarhűségét a következő, nem éppen hízelgő szavakkal jellemezte: „Fiatal korától fogva ambiciózus ember volt. Kezdetben magyar. Ez nem sikerült. Most – udvari ember. Királynak lenni, vagy elveszni.”

Általános, és tegyük hozzá, igencsak leegyszerűsítő, általánosító vélemény volt ez a főnemesekről, elsősorban a köznemesi értelmiség körében. Jól tükrözi ezt az álláspontot Cserey Miklós erdélyi adminisztrátor 1813-ban kifejtett véleménye is az udvari arisztokráciáról: „Én az udvar párája között élőknek érzeményeiről, nevezetesen patriotizmusáról azt tartom, hogy nemigen lehet az éppen olyan, mint amilyennek lenni kellene: mert a pára csak azt engedi látni, ami erősen kitetszik, ami tündöklök, a többit eltakarja.” Sőt, egyenesen a főnemességnek ez a része, a „mi tulajdon nagyjaink” „az okai” a nemzet lehanyaglásának. Csak kevesen vannak, akik valóban tesznek a hazáért és kultúrájának, nyelvének felemelkedéséért, úgymint Festetich György vagy Széchenyi Ferenc grófok.

A főnemességet rendre elmarasztaló köznemesek sem voltak ebben a tekintetben makulátlanok. A köznemesség erősen megosztott volt: a tehetségesebbje a kormányzésekénél volt alkalmazva, a másik része birtokát maga kezelte, gazdálkodott, kúriájában, vagy szegényesebb házában, falujában ült. A tehetősebbek a családi és helyi hagyományoknak megfelelően, rokoni szálakkal összefonódva hasonló módosabb nemesekkel, a vármegye tisztikarának tagjaiként a vármegyei közigazgatásban is tevékenykedtek. Vármegyéenként elkülönültek egymástól, csak ritkán látogatták egymást, hacsaknem rokoni ismeretség miatt. Az év jeles ünnepein általában összejöttek jókat borozva, étkezve, anekdotázva. Hivatalnokokként persze rendre találkoztak a vármegyei kongregációkon, vagy a vármegyei bírósági fórumon. Pulszky Ferenc szavai találóak ebben a tekintetben a Sáros vármegyei nemességről: szerinte a vármegye nemescsaládjai mind „büszkéek voltak származásukra, melynek sok ágra szakadt nemzetségeknek feldarabolt birtoka nem mindig felelt meg. Mindamellet fényűzés és vendégeskedés, táncvigalmak és kártyázás dívott e megyében, pedig nem egy ily régi család merült el pénzzavarokban, de gazdagabbaknak is voltak szegény rokonaik, kik a tisztválasztásoknál kerestek bármi szerény állomást [állást], melyben legalább háromévi úri szerepet játszhattak.”

Ez a nemesség, jóllehet panaszkodott, duzzogott gazdasági helyzete, politikai háttérbe szorítása, a rendi alkotmányt és a törvényességet sértő rendeletek miatt, de sohasem feledte, hogy összeegyeztesse a király iránti hűségét a nemzet iránti kötelességeivel. Ezt az uralkodó iránti feltétlenül lojális álláspontot képviselte 1813-ban az egykori jakobinus Kazinczy Ferenc is, hangsúlyozva: „midőn a fejedelem hadat izen vagy megtámadtatik, mi nem tehetjük össze kezeinket,

mert önmagunk bosszuljuk meg magunkat. De legyünk rajta, hogy törvényeink tiszteltessenek, és hogy a hazát rosszabbul ne adjuk által gyermekeinknek, mint atyáinktól vettük.”

A nemesség többségének álláspontja ebben az időszakban is általánosságban: tisztelet, engedelmesség és hűség a császárnak, egyúttal a rendi alkotmány szeretete és védelmezése, és végül a törvények elkerülhetetlen követése volt. Még az 1790–1812 közötti időszak legkiválóbb politikai egyéniségei (Vay Miklós, Felsőbüki Nagy Pál, Dessewffy József gróf stb.) is elhallgattatva vagy teljes visszavonultságban ezt az elvet követték. Jóllehet a vármegyei közéletben hallatták hangjukat, magánlevelezésükben, kisebb-nagyobb írásaikban olykor-olykor a kormányzati politikáról is kifejtették véleményüket, de befolyásuk még a helyi ügyekben is eléggé korlátozott volt, különös tekintettel arra, hogy a vármegyék túlnyomó többségében kormánypárti erők voltak túlsúlyban.

Mindazonáltal továbbra is ők voltak a köznemesség legintelligensebb, legműveltebb elemei. Felismerték a nemzet pallérozatlanságát, tudniillik azt, hogy csak kiművelt emberfők képzésével lehet az országot az európai műveltebb nemzetek mintájára fejleszteni. De milyen lehetősége van a boldogulásra és a politizálásra egyáltalában ennek köznemesi rétegnek – tette fel a kérdést 1823-ban az ifjú Széchenyi István gróf –, mire adják magukat az emberek Magyarországon, ahol nincs kereskedelem, ahol a közérdek az egyéni érdek miatt megvalósíthatatlan? Jogra vagy a közigazgatásra? „Oly országban, ahol a magyart rebellisnek tartják, és ehhez mérten kezelik, habár a király által szentesített törvények előtte szentek és végrehajtásukkal foglalkozik és örködik tisztaságukon; oly országban, amelyben a hízelgő, az esküszegő, a hazaáruló hivatalra és jutalomra méltó, míg a törvénytisztelő üldözéseket szenved? Hogyan boldoguljon, mire adja tehát magát a vidéken élő ember, aki számára a földművelésen, gazdaságon és a törvényeken kívül semmi más tisztességes foglalkozás nem marad.”

A kiút, Széchenyi szerint, a művészek és tudósok képezése, akiket meg kell fizetni. Továbbá reformokat, újításokat kell bevezetni az országban. De ez még egyelőre lehetetlen, mivel az országban nincs kedv a foglalatoskodásra, azért van annyi bogaras, különc magyar. A fő akadály azonban maga a fennálló rezsim és kormányzási mód: „De az osztrák császárság képes ezekre az újításokra? Egy egészséges testben minden jól működik – így egy egészséges országban (is). – De ahol nincs gazdagság, nincs kereskedelem stb., hanem előítélet – letargikus szunnyadás – pangás stb. Hiányzik a kormányzás és az országgyűlés. Ezért jó és ésszerű a politikánk. A régit megtartani. Az újításokat kerülni. Milyen nehéz azonban a vonalat megtalálni. – Gyakran földhözragadtak vagyunk, és félelemből nem merünk a fellegekbe emelkedni.”

Mindezen, Széchenyi által oly eklatánsan vázolt ellentmondásos politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok között mégis úgy tűnt, hogy a közel egy évtizede fennálló, a kormányzat és a rendek közötti változó intenzitású kapcsolat, az alkotmányosság fenntartásának látszatával, állandósul. A vármegyék aggódtak, elégedetlenkedtek, szép szólamokkal teletűzdelt feliratokban adva hangot nemtetszésüknek vagy fájdalomaiknak, de végül belenyugvással a megváltoztathatat-

lanba, végrehajtották a rendeleteket, még az alkotmányt sértőket is. A rendeknek joguk ugyan volt és éltek is vele minden alkalommal, hogy kifejezzék egyet nem értésüket, ellenérzéseiket, kérhették a törvénytelennek ítélt rendeletek visszavonását, de arra nem volt joguk, mivel az felségsértésnek minősült, hogy a rendeleteket ne hajtsák végre. Királyi szigorra, parancsokra, fenyegetődzésekre a többség azonnal visszavonult és beérte a pusztá felterjesztéssel és tiltakozással, s ezek után mindig meghajolt a királyi hatalom előtt. Bár az egykori közös ellenség, a francia forradalom és I. Napóleon már a múlté volt, de annak eszméi, antifeudális tendenciái, valamint a liberális ideák erőteljes terjedése Európa-szerete, a különböző forradalmi jellegű mozgalmak 1820-ban és a következő évben, továbbá ezeknek hatása az új iránt fogékony társadalmi rétegek körében, óvatosságra intették az udvart és a nemesi privilégiumait féltékenyen őrző, a kormányhoz hű, konzervatív erőket egyaránt.

Ennek a magatartásnak megfelelően 1820-ban az udvar és rendek közötti ellentéteknek, valamilyen, esetleges komolyabb szembenállásnak semmiféle jele nem volt tapasztalható. A jelzett év szeptemberében az egykori vélt vagy valós sérelmeiket is félretolva, a vármegyék – alattvalói lojalitásuk jeléül – egymással versengve egyenként küldték hódoló küldöttségeiket a Pest-Pilis-Solt vármegyében tartott hadgyakorlatra érkezett királyhoz és bécsi kíséretéhez. A királynak Pest városa magisztrátusa előtt tartott beszéde, melyben az itáliai Habsburg-ellenes mozgalmak kapcsán új, a monarchiát és Európát fenyegető veszélyekre hívta fel a figyelmet („az egész világ megbolondult és ábrándos alkotmányokat hajhász”) óriási sikert aratott, főleg a főnemesség körében.

Ez mintegy megerősítette a troppai konferenciára induló uralkodót addigi abszolutisztikus politikájában, hogy tudniillik a magyar rendeket minden „duzogásuk” ellenére felsorakozni látta maga mögött. A király 1820-ban lényegében visszatért a rendekkel kapcsolatos, 1808-as hangvételhez, amikor a rendeket magyarságuk megtartására szólította fel, azaz maradjanak a rendi alkotmány által megszabott élet keretei között. Az új politikai helyzetben ismételten ennek előtt tartását tekintette a helyes és mértékadó normának, kiegészítve azzal, hogy maga is ennek megerősítésén és tovább folytatásán fáradozik: „Ti tartjátok meg érintetlenül azt, amit őseitektől örököltetek, s szeressétek azt és én is szeretni fogom, megtartom és utódaimra áthagyományozom.” Az uralkodói biztató szavakról és ígéretekről azonban, melyeket a rendek többsége lelkesen ünnepelt, csakhamar megbizonyosodott, hogy azok nem mások, mint üres frázisok. A király továbbra is kitarzott a rendeleti kormányzás mellett, és csak látszatra őrizte meg a magyar rendi alkotmányt.

1821-ben, miután Bécs leverte az európai forradalmi mozgalmakat és megszilárdította hatalmi pozícióit Európában, a kormányzat úgy vélte: a rendeleti kormányzás, az országgyűlés össze nem hívása és a vármegyei közigazgatás gyengítése, a vármegyei rendek megosztása elegendő ahhoz, hogy újult erővel érvényesítse saját érdekeit az államélet két igen fontos, ha nem legfontosabb területén: a hadügyben és a pénzügyekben, azaz az újoncmegajánlásban és az adópolitikában.

A király 1821. május 4-én Troppauban kiadott rendeletében az 1813-ban és 1815-ben rendeleti úton kiállított 90 000 újonc 30 000, majd 28 000 főre módosított hátralékban maradt kiállítását követelte a rendektől. 1822. augusztus 13-án Veronában kelt pátensében pedig az 1811–1812. évi országgyűlésen váltó-cédulában megajánlott adóösszegnek ezüstpénzben történő megfizetésére szólított fel. Bár az ezüstpénz és a papírpénz értékaránya akkorra már stabilizálódott, ez az 1812. évi adóösszeghez képest két és félszeres volt. Még úgy is, hogy a kormány az adót félmillió forinttal csökkentette.

A rendeletek jogi szempontból egyik esetben sem voltak törvényellenesnek tekinthetők. Az adót mindig ezüstpénzben ajánlották meg és hajtották be. József nádor és a kancellár, Koháry Ferenc herceg mégis intették az udvart, hogy illessze az alkotmányos keretek közé mindkét rendeletet, figyelmeztetve azok súlyos következményeire. I. Ferenc és kormányzata azonban figyelmen kívül hagyta a két közjogi méltóság feliratait, és úgy határozott, hogy az erő politikájára hagyatkozva, akár erőszakkal is végrehajtatja a pátenseket.

Hogyan fogadták most már a vármegyék a rendeleteket? Felirataikban szinte kivétel nélkül vitatták azok jogosultságát és érvényét. Érveléseikben már nem jogi és alkotmányos érvek és ellenérvek voltak a döntők, hanem inkább politikaiak. A feliratok túlnyomó többsége azonban a rendeletek törvénytelen voltát ítélte el, mivel mindkettőt az országgyűlés hozzájárulása nélkül bocsátotta ki az uralkodó. Az előbbi esetében továbbá azt is sérelmezték, hogy noha nincs háborús veszély, az újoncozást mégis elrendelték. Mindkét rendelet esetében viszont egyöntetű ellenérvet hoztak fel, nevezetesen az adózó nép képességének teljes kimerülését. Bár a vármegyék mindegyike tiltakozott a rendeletek ellen, fellépésük nem volt egységes: magyarázható ez bizonyára a kormányhoz közel álló vármegyék konzervatív magatartásával, melyek megelégedtek a pusztá tiltakozással. Jellemző például Pest-Pilis-Solt vármegye rendjeinek álláspontja: a királyhoz intézett felirataikban a tiltakozás dacára mindent meg kívánnak adni, de sohasem felejtik el külön hangsúlyozni: a királyi rendeletek alkotmányosértők és törvényellenesek. Ezzel ki is merült számukra a vis inertiae fogalma.

Hasonló volt a helyzet a vármegyék többségében. Az országban 41 vármegye nyújtott be panaszt a rendeletek ellen, közülük 15 az első királyi dorgáló leirat után azonnal kész volt teljesíteni az udvar akaratát. A király újabb leiratára sem volt hajlandó végrehajtani az újoncozást elrendelő pátensben rögzített utasításokat 26 vármegye. Az adórendelet végrehajtását két királyi leirat után 19 vármegye tagadta meg. Újabb felsőbb utasításra a rekrutálási rendeletet 19, az adórendeletet további 9 teljesítette. 1822 őszére még mindig maradt 8 vármegye (Trencsén, Nyitra, Bars, Nógrád, Zemplén, Sopron, Zala, Veszprém), melyek mindkét ügyben, míg 4 vármegye (Varasd, Vas, Komárom és Ung) csak az adózás ügyében tanúsított továbbra is makacs ellenállást. E vármegyék közül az 1825–1827. évi országgyűlésen többen is felvetették: vajon az azonnal meghunyászkodó vármegyék nem érdemelnek-e ugyanúgy büntetést, mint a kormány által kirendelt királyi biztosok, akikkel az udvar végrehajtatja rendeleteit.

Mivel a király és az udvar újabb rendre utasító, regulázó leiratokkal sem tudta az ellenálló vármegyéket megtörni, 1823 januárjától kezdve karhatalmat, katonaságot vezényelt ki az egyes vármegyék központjaiba és királyi biztosokat nevezett ki a korábbi rend helyreállítása érdekében. Tiltakozásul Bars vármegye tisztviselői lemondtak hivatalaikról, hogy ne hajtsák végre a királyi biztos utasításait. Nógrád vármegye rendjei 1823. szeptember elején országos felhívást tettek közzé, melyben a rendeletek teljesítésének határozott megtagadását kérték és egységes fellépést az országgyűlés összehívásának követelése érdekében. Az uralkodó több helyen betiltotta a vármegyei közgyűlések tartását, másutt az ellenálló tisztviselőket, királyi parancsra, a kinevezett királyi biztos katonasággal hurcoltatta el vagy börtönbe vettette. Az egyes vármegyék közötti információk terjedésének megakadályozására, II. József módszeréhez folyamodva, megtiltották a vármegyék egymás közötti levelezését.

Végül 1823 második felére az udvarnak mindenhol sikerült megtörni a rendi rezisztenciát és helyreállítani a korábbi rendet. A király az ellenállás vezetőinek mindenhol szigorú büntetéseket helyezett kilátásba: többek között eltiltotta őket attól, hogy a vármegyei magisztrátusi választásokon jelöltsék magukat, azaz kizárta őket a vármegye politikai közéletéből. A vármegyéket azonban nem tudta megbüntetni. Tulajdonképpen milyen alapon tehetne volna ezt az udvar? Az ellenállás ugyanis nem merítette ki például a felségsértés fogalmát. Maga a királyi jogügyigazgató, akit a király arra utasított, hogy dolgozzon ki egy tervezetet, melynek alapján a végsőkig ellenálló vármegyékre büntetéseket lehetne kiszabni, nem talált megfelelő törvénycikkelyt erre a magyar törvénytarban.

Az udvar válasza tehát 1824 elején nem lehetett más, mint 1790-ben: csak a kompromisszum. Nem büntetni mindenáron, inkább a megnyerhetőket fenyegetéssel és ígéretésekkel (például Bars vármegye jegyzőjét, Platthy Mihályt) leszerelni, kitüntetni, beemelni az államapparátusba. Az ellenállók pedig úgy voltak ellenzékiek, hogy közben állandóan fenntartották a király iránti feltétlen lojalitásukat és engedelmségüket. Bécs leállította az újoncozást és ígéretet tett arra, hogy az adók megfizetését az eredetileg is meghatározott két éven túlmenően nem fogja erőltetni, s nem fogja elutasítani az országgyűlés összehívását célzó rendi feliratokat. Egyidejűleg mérsékelte a Magyar Királyságot sújtó kiviteli vámokat. Időközben újabb gesztust gyakorolt a rendek felé: 1822-ben visszacsatolta Fiumét a Magyar Királysághoz. Mindazonáltal mindkét fél fenntartotta álláspontjait. A kiélezett helyzetből a kiútnak a II. Lipót-féle megoldás kínálkozott. De ehhez közel két évet kellett még várni. A kabineti kormányzás bástyái tartották magukat, és Dessewffy 1820-beli óhaja, miszerint Ausztriának „belé is fog abba törni a fejszéje”, egyelőre csak merő képzelgés maradt.

Grünwald Béla a rendi jogok és érdekek megsértése miatt a II. József alatti vármegyei ellenálláshoz hasonlította az 1821–1823. évi vármegyei mozgalmakat, de hangsúlyozta: sem az 1780-as évekbéli, sem a jó emberöltővel későbbi ellenállásban nem fedezhető fel „magasabb politikai érdekek és eszmék vitatása”. Igazat adhatunk a történetírónak: a vármegyei vis inertiae mozgalom elsősorban a rendi alkotmány, a nemesség alkotmányos jogainak védelmezésére irányult.

Sajnálatos módon, még a legradikálisabb és legkitartóbb vármegyéknek (Nógrád, Bars, Zemplén, Veszprém, Vas, Sopron) sem voltak határozott politikai vagy ideológiai, esetleg társadalmi elképzeléseik, melyeket szembeállíthattak volna az udvar abszolutista politikájával.

A mozgalom kizárólagos érvénnyel csupán a rendi alkotmány védelmére nézve számított sikeresnek. Az ellenállás heves jelenetei kívánatosá tették a kormány számára, hogy a jövőben tartózkodjon hasonló dolgok provokálásától. Erre már csak azért sem volt szüksége, mert a rendek nem újítást, hanem a régi rend fenntartását, a király és a rendek között valaha fennállt kompromisszumot akarták. Platthy Mihály, az egyik legradikálisabb vármegye, Bars jegyzője a vármegyei tisztviselőkkel szemben alkalmazott erőszakos fellépésekben pusztán a nemesi jogok megsértését látta. A királyhoz felterjesztett panaszában is nem a királyt és politikáját tette szóvá, hanem a gonosz tanácsosokat panaszolta be I. Ferencnek, akik szerinte mind az uralkodó dinasztiára, mind a trónokra veszélyesek, ugyanis megzavarják a király és a nemzet közti hagyományosan jó viszonyt.

A rendi ellenállás azonban tanulságokkal szolgált az udvar számára, tudniillik, hogy bár időlegesen háttérbe lehet szorítani a rendeket, vagy legfőbb politikai fórumaikat (így például az országgyűlést) ki lehet kapcsolni a kormányzás során, sőt az abszolutizmust támogató konzervatív erőkből támaszt lehet teremteni, de a korábbi politika már nem folytatható. Már csak azért sem, mert már létezett és készülődött a háttérben egy, az 1790-es években vagy a 1800-as évek elején született és az elmúlt két-két és fél évtizedben felnőtt, másképpen gondolkodó új generáció, amelyet már nem lehetett úgy kezelni, mint a régi ellenzék.

Mindez azonban nem jelezte még azt, hogy új korszak következik be a Magyar Királyságban. Ehhez egy karizmatikus vezetőre volt szükség, aki rádöbben a országot elmaradottságára, parlagiasságára, és képes utat mutatni neki. A történetíró Horvát István már 1809-ben ennek a kívánságnak adott hangot a korabeli magyarországi politikai és társadalmi állapotokat ostorozva: „Mikor támadnak közöttünk valóban nagy emberek, kik csak úgy kívánandják a király javát előmozdítani, ha az megegyez a nemzet javával? Állapotunk mostan a nagyságtól igen messze vagyon. Csak tengődünk, nem virágunk. Igen nagy változtatások kívántatnának reánk nézve, úgy de ki legyen az a nagy változtató? Reméljük mindazonáltal, ha még soká kell is reménylenünk, ott boldogulhatunk talán, hol nem is gondolnók.” Ez a „nagy változtató” Széchenyi István gróf személyében érkezik el, aki a politikai-gazdasági és társadalmi reformok szükség-szerűségét szintén magukévá tevő új „reformnemzedék” képviselőivel együtt nemcsak elindítja a küzdelmet az ország felemelkedéséért és átalakulásáért, hanem végig is viszi.

Felhasznált források és szakirodalom

1) Nyomtatásban kiadott kútfők

- Baldacci, Anton Freiherr von*: Über die inneren Zustände Österreichs. Ein Denkschrift aus dem Jahre 1846. Hrsg. und eingeleitet von Franz Xaver von Krones. Wien, 1899.
- Gróf Dessewffy József és Kazinczy Ferenc* bizodalmas levelezése 1793–1831. I–III. Kiadta: Kazinczy Gábor, Pest, 1860–1864.
- Gentz, Friedrich von*: Aus der alten Registratur der Staatskanzlei: Briefe politischen Inhalts aus den Jahren 1799–1827. Wien, 1870.
- Palatin Josephs Schriften. IV. 1809–1813. Zusammengestellt und kommentiert von Sándor Domanovszky, herausgegeben und eingeleitet von Ferenc Glatz. Bp. 1991. (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris)
- Kazinczy Ferenc* levelezése. VII–XVIII. Közzéteszi: Váczy János. Bp. 1893–1905.
- Aus Metternich's nachgelassenenen Papieren. Hrsg. von dem Sohne des Staatskanzlers Fürsten Richard Metternich-Winneburg. Geordnet und zusammengestellt von Alfons v. Klinkowström. II. Friedens-Aera 1816–1848. 1–2. Wien, 1881. (Aus Metternich's nachgelassenenen Papieren 3.)
- Felséges első Ferenc ausztriai császár, Magyar-, és Csehország koronás királyától Pozsony szabad királyi városába 1811-dik esztendőben, Kisasszony havának 25-dik napjára rendeltetett magyar országgyűlésének jegyzőkönyve [...]. Pozsonyban, 1811–1812.

2) Monográfiák

- Andics Erzsébet*: Metternich és Magyarország. Bp. 1975.
- Ballagi Géza*: A nemzeti államalkotás kora 1815-től 1847-ig. Bp. 1888. (A magyar nemzet története IX.)
- Adolf Beer*: Die Finanzen Österreichs im 19. Jahrhundert. Wien, 1877.
- Benda Kálmán*: Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből. Bp. 1978.
- Bibl, Viktor*: Der Zerfall Österreichs. Kaiser Franz und sein Erbe. Wien–Berlin–Leipzig–München, 1922.
- Bibl, Viktor*: Metternich. Wien, 1936.
- Büky József*: Ausztria papírpénz-kibocsátásának története a XVIII. század közepétől 1850-ig, különös tekintettel Magyarországra. Bp. 1937.
- Csáky, Moritz*: Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn. Wien, 1981. (Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs 10.)
- Csizmadia Andor*: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp. 1976.
- Csorba László–Velkey Ferenc*: Reform és forradalom (1790–1849). Debrecen, 1998.
- Domanovszky Sándor*: József nádor élete. I–II. Bp. 1944.
- Eckhart Ferenc*: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon. 1780–1845. Bp. 1948.
- Ferdinándy Géza*: A rendi elemek a magyar alkotmányban. Bp. 1907.
- Fessler, Dr. I. A.*: Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. X. Leipzig, 1825.

- Galgóczy Károly*: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiaja. Történelmi, föld- s természetrajzi, közhatalosi, társadalmi, nemzetgazdasági, régi és új kori leírás. Bp. 1876.
- Grünwald Béla*: A régi Magyarország 1711–1825. Szerkesztette és a jegyzeteket kiegészítette: Poór János. Az utószót írta: Pók Attila. Bp. 2000. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok)
- Gustermann, Anton Wilhelm*: Die Ausbildung der Verfassung des Königreiches Ungern. I–II. Wien, 1811.
- Hauer, Josef Ritter von*: Beiträge zur Geschichte der österreichischen Finanzen. Wien, 1848.
- Hóman Bálint–Szekfű Gyula*: Magyar történet. V. Bp. 1936. (2. kiadás.)
- Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. I. Genf, 1864.
- Horváth Mihály*: A vármegyék szereplése nemzetünk életében. Pest, 1868.
- Horváth Mihály*: Magyarország történelme. VIII. Bp. 1873. (Az új dolgozat 2., bővített kiadása.)
- Kautz Gyula*: A nemzetgazdasági eszmék története Magyarországon. Bp. 1911.
- Kecskeméti, Károly*: La Hongrie et le reformisme liberal. Problemes politiques et sociaux (1790–1848). Roma, 1989. (Fonti e studii di Storia moderna e contemporanea I.)
- Krones, Xaver Franz von*: Zur Geschichte Österreichs im Zeitalter der französischen Kriege und der Restauration 1792–1816. Mit besonderer Rücksicht auf das Berufsleben des Staatsmannes Freiherrn Anton von Baldacci. Gotha, 1886.
- Krones, Xaver Franz von*: Aus Österreichs stillen und bewegten Jahren 1810–1812 und 1813–1815. I. Zeitgeschichtliche Studie. Aus den Tagebüchern Erz. Johans von Österreich 1810–1815. II. Hormayers Lebensgang bis 1816 und seine Briefe an den Vorgenannten 1813–1816. Innsbruck, 1892.
- Magyarország története 1790–1848. Főszerk. Mérei Gyula. Szerk. Vörös Károly. I. Bp. 1980. (Magyarország története tíz kötetben 5/1.)
- Magyarország újabb kori történelme. 1815-től 1892-ig. Átdolgozva s a Provisorium és Erdély történetével bővítve kiadta: Szabó Ferenc. I. Nagybecskerek, 1893. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár LVI.)
- Mocsáry Lajos*: A magyar társasélet. Pest, 1853.
- Palugyay Imre, ifj.*: Megyerendszer hajdan és most. I–IV. Pest, 1844.
- Poór János*: Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12. Bp. 2003.
- Raudnitz, Joseph*: Das österreichische Staatspapiergeld und die privilegierte Nationalbank. I. 1762 bis 1820. Wien, 1917.
- Révész, László*: Die Anfänge des ungarischen Parlamentarismus. München, 1968.
- Rössler, Hellmuth*: Graf Johann Stadion, Napoleons deutscher Gegner. I–II. Wien–München, 1966.
- Sipta István*: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Bp. 1995.
- Srbik, Heinrich von*: Metternich. Der Staatsmann und der Mensch. I. München, 1925.
- Szekfű Gyula*: A magyar állam életrajza. Bp. 1918.
19. századi magyar történelem. 1790–1918. Szerk. Gergely András. Bp. 1998.
- Vörös Károly*: Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez. Bp. 1958. (Irodalomtörténeti Füzetek 17.)
- Wertheimer Ede*: Az 1811/12-iki országgyűlés története. Bp. 1899.

3) Tanulmányok

Dominkovits Péter: A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója: a 17. századi magyar vármegye. *Századok* 139(2005) 855–888.

Miskolczy Ambrus: Egy történelevizita anatómiája. 1790–1830/1848: folytonosság vagy megszakítottság? (avagy „Mit üzent Kossuth Lajos?”) *Aetas* 20(2005) 1–2. sz. 160–212.

Molnár András: Zala megye reformkori tisztújításai 1819–1847. *Levéltári Szemle* 39(1989) 3. sz. 18–30.

Molnár András: Zala megye közigazgatása 1790–1849. In: *Zala megye archontológiája 1138–2000*. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) 61–79.

Molnár András: Zala vármegye rendi ellenállása az 1820-as években. In: *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szerk. Mayer László–Tilcsik György. Szombathely, 2003. 385–400.

Pap József: „Én is a passzív ellenállók egyike voltam...”!? A vármegye és hivatalnokai a reformkor végétől a Bach-rendszer bukásáig. (Borsod, Csanád és Somogy vármegye). *Aetas* 2000. 1–2. sz. 159–183.

ISTVÁN SOÓS

THE HABSBURG GOVERNMENT AND THE HUNGARIAN ESTATES
BETWEEN 1812 AND 1825

The paper treats a slightly ignored period of Hungarian history, when the Diet was not convoked (1812–1825), with special regard to the changing intensity of relations between the Habsburg government and the Hungarian estates. Hungarian historiography refers to the related years as the time of “political stagnation”. After the dissolution of the Diet of 1811/1812, the imperial court of Vienna adapted that political system of governing in Hungary which had already been implemented in the hereditary provinces of the Austrian Empire: the country was governed by decrees and letters patent without the activity of the Hungarian estates and their primary political forum, i.e. without the Diet. Nevertheless, in order to avoid the resistance of the estates, Emperor Francis I and his cabinet did not abrogate the several years old Hungarian constitution. Due to edictal legislation, the royal court succeeded in implementing the Austrian financial, fiscal and administrative policies in Hungary. The number of paper-money put into circulation was first increased, and then it was drastically devaluated, this way the money value was stabilized by the beginning of the 1820’s. The strict levy of taxes and the assessment of new taxes advanced the decrease of the range of state budget deficiency. In order to make the county administration more effective, several new decrees were introduced with regard to the new order of holding a general assembly and re-election of officials, county jurisdiction, improving the circumstances at jails and the conditions of prisoners etc. Although the estates used every means to protect their political, economic, constitutional rights and privileges, their resistance – with rare exception – broke under the unswerving and resolute governing policy. The most reasonable explanation for the end of their resistance is the lack of a uniform attitude in opposition with the court. Furthermore, they did not even work out plans to change the political, social and economic systems of the period, because it would have

been inconsistent with their feudal conceptions and it would have indicated the giving up of their centuries-old privileges. The royal court profited from the passivity of the estates and it could easily ward off the attacks of the counties started for protecting the feudal constitution and their rights. The new decrees on recruiting and levy of taxes issued in 1821 integrated first the estates, the royal court seemed to be forced to relinquish its edictal legislation. Nevertheless, due to the forceful actions, the estates – except for eight counties – executed the orders. By the end of 1823, by the help of royal commissioners and the army, public order had been redressed. On the other hand, Vienna had to recognise that it was not possible to maintain edictal legislation for long, thus returning to constitutional governing became unavoidable by 1825.